

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐԸ «ՌԻՍՏԱ ԿԱՐՈ» ՎԵՊԻ ՄԱՍԻՆ

Ավ. Իսահակյանի «Ուստա Կարո» վեպը ազգային կյանքն իր այլազան դրսևորումներով բացահայտող համապարփակ ստեղծագործություն է՝ հիմնված ժողովրդի հոգևոր մշակույթի, աշխարհընկալման, կենսափիլիսոփայության ու հոգեբանության վրա: Խոսելով իր վեպի մասին՝ Ավ. Իսահակյանը գրում է. «Պատմական վեպ չէ, այլ հոգեբանական, փիլիսոփայական, և շատ տարրեր կան մեջը՝ էպոս, ռոման, լիրիկա, հումոր... դա օվկիանոս է, վեպ չէ»¹: Եվ այս հսկայածավալ նյութը ամբողջացնելու և գեղարվեստական մեկ գործի մեջ ներհյուսելու համար նա անընդհատ աշխատել է, մշակել վեպը՝ ժամանակի կացությանն ու հանգամանքներն արտացոլող նորանոր դրվագներով ու մանրամասներով:

Ինչպես գիտենք, վեպի առաջին՝ ամբողջական տարբերակն Ավ. Իսահակյանն ավարտել է 1912 թ. և, չնայած դրան, 1922 թ. «Արեգ» հանդեսի խմբագիր Սիմոն Հակոբյանին գրում է. «Ես շատ զբաղված եմ. շատ բան ունիմ գրելու, անիծյալ «Ուստա Կարոն» չվերջացրի, որ ուրիշ բաների ձեռք զարկեմ: «Ուստա Կարոն» անհաղթելի դժվարություններ ունի. մեծ է, էպոպեա, համայնապարփակ... 700-800 երես ... Թեև ավարտած եմ, բայց անվերջ սրբագրում եմ, գրում, ջնջում, ավելցնում, պակսեցնում ... Այդպես է. Տոլստոյը 8 անգամ է գրել «Война и мир»-ը... Բայց նա հոգով հանգիստ է եղել և ապահով. ապարանքի մեջ նստած, նորապսակ ...»²:

Մի այլ առիթով հեղինակը գրում է, որ վեպն իր «հիմքում փիլիսոփայական է և գերազանցապես ազգային-հայկական»³: Այս առումով ակադ. Ս.Սարինյանը իրավացիորեն նկատում է. «Սահմանումը ենթակա չէ տրամաբանական լուծման, թե որտեղ է վերջանում փիլիսոփայականը, և ինչից է սկսվում ազգայինը: Գեղարվեստական բնագրում

1 Ավետիք Իսահակյանի նամակները, այսուհետև՝ ԱԻՆ, Գահիրե, «Յուսաբեր» հրատարակչություն, 1959, էջ 16:

2 Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության գրապահոց, «Արեգի» խմբագրության պահոց:

դրանք միասնություն են: Պարզապես ազգայինն ակնարկում է տեղը, ժամանակը, պատմությունը, իսկ փիլիսոփայականը՝ գաղափարը, աշխարհընկալումը, տիեզերականը, որ ազգայինի մեջ արտացոլում է համամարդկայինը: Փիլիսոփայական են սոցիալական ուտոպիան, ազատության գաղափարը, որ ուղղություն են տալիս վեպի հերոսների մտավոր ու ֆիզիկական ձգտումներին, կազմավորում նրանց հասարակական իդեալը»⁴:

Ավ. Իսահակյանին շատ է զբաղեցրել վեպի գլխավոր հերոսի կերպարը ըստ հնարավորին համակողմանի և լիարժեք կերպով բացահայտելու խնդիրը: Կենսասեր, արդար, ազնիվ, խոհուն ու իմաստասիրտ Ուստա Կարոն՝ որպես հեղինակի գաղափարախոս, մտահոգ է ազգի ցավերով, պատրաստ է ամեն գնով թեթևացնել ժողովրդի վիճակը և ազատել նրան օտար լծից: Կարոն հայ ժողովրդի ձգտումների, երազանքների, վեհ գաղափարների կրողն է, ուստի և, ըստ հեղինակի վկայության, հենց ինքը, հետևաբար և ողջ ժողովուրդն է: Հիշենք վեպի առաջին տարբերակի անվանաթերթի գրառումը. «Ամեն մի հայ փոքր-ինչ Ուստա Կարո է»:

Վեպին վերաբերող բազմաթիվ ու բազմազան գրառումներում Ավ. Իսահակյանը շարունակ անդրադարձել է Կարոյի կերպարին՝ անընդհատ հղկելով ու բյուրեղացնելով նրա բնավորության ու մարդկային էության հատկանշական գծերը և աշխատելով առավել համոզիչ ու ամբողջական ներկայացնել նրան: Ծրագրային այս նշումներից, բնութագրական հատվածներից, երկխոսություններից և այլ տարաբնույթ բազմաթիվ նյութերից կանգ առնենք երկուսի վրա, որ պահվում են Երևանի Ե. Զարենցի անվ. գրականության և արվեստի թանգարանի՝ Ավ. Իսահակյանի ֆոնդում⁵: Սրանցից մեկը՝ ԳԱԹ, ԱՖ, 737-Ու-ը, առաջին անգամ հրապարակել է գրականագետ Ավ. Իսահակյանը⁶, իսկ երկրորդը⁷ մասամբ անտիպ է: 135 էջ կազմող արխիվային այս միավորը տպագրվել է բավական կրճատումներով՝ թելադրված ժամանա-

3 ԱԽ, էջ 114:

4 «Ուստա Կարո», Ավ. Իսահակյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 7, Եր., 2016, այսուհետև՝ ՈւԿ, էջ 19:

5 Այսուհետև՝ ԳԱԹ, ԱՖ:

6 «Սովետական գրականություն» ամսագիր, Եր., 1975, թիվ 5, էջ 130-139:

7 ԳԱԹ, ԱՖ, 24 լր.:

կի հանգամանքներով⁸, որտեղ, ի թիվս այլ գրառումների, բացակայում են նաև «Ուստա Կարո» վեպին վերաբերող հատվածները:

Վեպի գլխավոր հերոսը՝ Կարոն, պատրանքն ու երազայինը իրականին ու հավաստիին միահյուսող ռոմանտիկ անձնավորություն է, որի հախուռն երևակայությունը միօրինակ ու տաղտուկ ներկայից ձգտում է դեպի «դրսի աշխարհները», որտեղ ամեն ինչ ներդաշնակ է, երազային ու ցանկալի, հետևաբար և, իր խորին համոզմամբ, լիովին հավաստի: Գրառումներից մեկում Ավ. Իսահակյանը նշում է. «Ուստան (տակավին պատանի) գյուղում հանգստություն չուներ. սիրտը մի տեղ չէր հանգչում: Թափառում էր, դեսուդեն էր ընկնում: Թափառում էր կալերը, արտերը, սարերը, ձորերը՝ միշտ երազներով, անուրջներով – հեռանալու, գնալու, աշխարհի մեջ ընկնելու»⁹: Եվ «...նրա հոգում մնաց միշտ քարավանի փափագը, թափառելու տենչը, որ<ի> չիրականացումը հաճախ կիզում էր նրա հոգին, տանջում, «ախ» քաշել տալիս, հառաչել տալիս»¹⁰: Սակայն «Քարավանի վրա նստած կամ քարավանով ձամփորդել մնաց իր երազը, - շարունակում է Իսահակյանը, - անիրականացած տենչը, որը նա իրականացրեց միայն պատմելու մեջ, երազների մեջ»¹¹: Մի այլ տեղում Իսահակյանը գրում է. «Ուստայի երևակայությունը ձախրում էր հեռավոր, անտեսանելի ձանապարհների վրա՝ քարավանների առաջն ընկած և հետևից հետապնդող»¹²:

Ժողովրդի ծոցից ելած բարեսիրտ, արդարադատ, «գիտնակ» ու «աշխարհատես» Կարոն, որ հարգված ու ընդունված է հասարակության բոլոր խավերի կողմից, միաժամանակ անկոտրում ու անխնա է նրանց նկատմամբ, ովքեր կասկածում են նրա խոսքերի ու գործերի հավաստիությանը: «Կենսագրականի մեջ. վայ թե մեկը քննադատեր նրա շինածը,- նշում է Իսահակյանը,- զայրույթով կքանդեր. պատ լինե՞ր՝ կշրջեր, հոր լինե՞ր՝ կլցներ հողով»¹³: «Առաջ Կարոն և Ղուկասը բարեկամներ էին,- մի այլ առիթով գրում է Իսահակյանը,- ժամացույցը՝ իրար հետ ներդաշնակ, սրտերն էլ, բայց կովեցին, գեշացան»¹⁴: «Ուստան

8 Ավ. Իսահակյան, «Հիշատակարան», Եր., 1977, էջ 396-420, բնագրի պատրաստումը և ծանոթագրումը՝ Ա. Ինձիկյանի:

9 ԳԱԹ, ԱԻՖ, 24 լր., էջ 78:

10 Նույն տեղում, էջ 103:

11 Նույն տեղում, էջ 101:

12 ԳԱԹ, ԱԻՖ, 737-II, էջ 78:

13 Նույն տեղում, էջ 47:

14 Նույն տեղում, էջ 64:

գայրույթի մեջ մոռացավ իր ժամացույցի իսկական ծագումը,- շարունակում է Ավ. Իսահակյանը,- որ նվեր լինելուց առաջ նա ուներ իր ճամփորդությունների ընթացքից, երբ քարավանն էր վարում հեռու աշխարհները և իր ժամացույցի ձշմարտախոսությունը այն վայրկյանից էր սկսում, երբ մի օր իր քարավանը այնքան մոտիկ եղավ արևի բխման տեղին, և Ուստան արևի հենց բխման վայրկյանին լարեց ժամացույցը և այն օրվանից ոչ մի ժամացույցի հետ գիտակցաբար չկամեցավ ու հարկ չգտավ ներդաշնակել. այսպիսով իր բացարձակ հավատքը ծնել էր արևի ձշտության վրա ունեցած անհերքելի հավատքից»¹⁵:

Կարոյի ռոմանտիզմն ու հոգու մաքրությունը շեշտելու համար Ավ. Իսահակյանը կատարել է հետևյալ գրառումը. «-Կովկասի հոգին ուտեմ: Այ ապրելու երկիր. քեֆ կա, մարդ կա. սեր կա...

Աստծուն մատաղ կշինեինք կնկա մը երես տեսնելու համար: Էստեղ՝ Եվրոպա, կնիկները ամեն բան ցույց կտան. թե՛ իրենց համար բան չեն պահե, թե՛ իրենց մարդոց համար... (Ուստան ասում է Թիֆլիսի վերաբերմամբ)»¹⁶:

Անձնական հարցերում, սակայն, Ուստան նաև իրատես է և փոքրինչ հողեղեն: «Ռեալիստորեն լինելու համար,- նկատում է Ավ. Իսահակյանը,- ականարկել, որ Ուստան օգտվում էր մի-երկու սանամայրներից. սիրո հարաբերություններ. ուրեմն սանահորների հետ երկերեսանի վարմունք, կեղծավորություններ. փող էր տալիս պարտք և չէր ուզում... Կաշառում էր, կուրացնում էր...»¹⁷:

Վեպի մշակման վրա աշխատելիս Ավ. Իսահակյանը ծրագրել է գրել նաև Կարոյի հայրենի գյուղի մասին նրա հակասական զգացումների մասին: Այս կապակցությամբ նա գրի է առել մի ծավալուն հատված, որ, սակայն, չի ներմուծվել վեպի հյուսվածքի մեջ: Այսպես. «Մոռացել էր հայրենիքը, բայց երբեմն-երբեմն կարոտ էր զարթնում մեջը: Գյումրի գնալիս նպատակ զարթնեց մեջը գյուղ գնալ, իրեն ցույց տալ, բայց հիշեց քեռուն և մյուսներին, մտքից հրաժարվեց...

Ընթերցողի գլխում հարց կծագի, թե ինչո՞ւ Ուստան հետագայում ծննդյան գյուղը (Սալուտ) չգնաց՝ պահանջով ետ առնելու իր հոր կայքը:

Բայց ի՞նչ էր մնացել որ... Եզներն ու կովերը յուրացրել էր քեռին. հիմա պիտի ասեր, թե սատկեցին:

15 Նույն տեղում, էջ 50:

16 Նույն տեղում, էջ 68:

17 ԳԱԹ, ԱԻՖ, 24 լր., էջ 124-125:

Հորերի ցորենը, թե՛ քիչ էր, չկար, կամ ոչիլը կերել էր:

Արտերը՝ գյուղացիք խել էին:

Եթե երթար, մի շնչի հող պիտի տային: Իսկ տունը... ո՞վ գիտե, հիմա ի՞նչ ավեր դրության մեջ է: Գուցե քեռին քանդել է, քար ու փայտը ծախել... Ա՛չ, չարժե երթալ, տեսնել... Զի էլ ուզում իմանալ, չի էլ ուզում անունները տալ»¹⁸:

Այս գրառումներում Ավ. Իսահակյանը կատարել է նաև մի շարք ծրագրային նշումներ, որոնցով առաջնորդվել է նա իր վեպը գրելիս: Այսպես. «Աշխատել կրկնություններ չունենալ, ուրիշ տեղ գրածներիցս չօգտվել: Նոր սիմբոլներ, նոր պատկերներ»¹⁹: Կամ՝ «Վեպի մեջ ցայտուն դուրս բերել ամբոխային հոգեբանությունը. այն իմաստով, թե ինչպես երեկվա ամբոխը, որ ծափահարում էր Ուստային, հիացած էր նրանով և պաշտում էր, այսօր մի մարդու պես նրա դեմն է ելել և պահանջում է նրան քշել դուրս: Նրանք, որոնք նույնիսկ Ղուկաս աղայի թշնամիներն էին, այսօր բարեկամացած էին Ղուկասի հետ և նրա կամակատարն էին դարձել: Ուստային մնացել էին հազիվ մի քանի տասնյակ բարեկամներ, նրանք էլ ծակն էին մտել: Միայն երբ Ուստան հեռացավ իր կամքով, սկսեցին ուշքի գալ և զղջալ ու արդարացնել Ուստային և մեղադրել Ղուկասին»²⁰: «Գրել վաշխառության, կաշառակերության շահագործումների, գյուղական մշակների, հոտաղների, հնձվորների շահագործված վիճակի մասին,- շարունակում է միտքը Իսահակյանը:- Հարկահավաքների մասին. խստորեն հարկ էր հավաքվում: Ղուկաս աղայի խանութի մասին. խաբել կշեռքի, արշինի, որակի կեղծության մասին»²¹:

Կարոն հայրենասեր, արժանապատիվ, ազգային մտածողության և հոգեկերտվածքի տեր և աշխարհը փիլիսոփայորեն ընկալող անձնավորություն է: Ինչպես իրավացիորեն նշում է գրականագետ Ավ. Իսահակյանը, նա վեպի «շարժիչ ուժն» է, «Ամեն ինչ նրա շուրջն է ծավալվում և նրանով է պայմանավորված»²²:

Բանալի բառեր. - գրություն, մշակում, աշխարհայացք, իդեալ, ռոմանտիկ, ազգային մտածողություն:

18 ԳԱԹ, ԱԻՖ, 737-II, էջ 67-68:

19 ԳԱԹ, ԱԻՖ, 24 լր., էջ 117:

20 Նույն տեղում, էջ 123:

21 Նույն տեղում, էջ 127:

22 ՈւԿ, 626:

Анаит Вартанян
Записи Ав.Исаакяна о романе "Уста Каро"

Резюме

Как известно, Ав.Исаакян завершил первый законченный вариант своего романа "Уста Каро" в 1912 г., но в связи с изменением историко-политических событий того времени автор принялся за создание нового варианта романа, редактирование и доработка которого продолжались практически до конца его жизни. В статье на основе изучения некоторых ключевых заметок и записей, хранящихся в архиве Ав.Исаакяна и в основном неопубликованных, была в частности, выделена задача максимально разностороннего и полноценного выявления образа главного героя романа - Каро.

Ключевые слова: запись, обработка, мировоззрение, идеал, патриот, романтик, национальное мышление.

Anahit Vartanyan
Av. Isahakyan's records about the novel "UstaKaro"

Summary

It is known that Av. Isahakyan completed the first finished version of his novel "Usta Karo" in 1912, but due to a change in the historical and political events of the time, the author began creating a new version of the novel, the process of editing and revision of which continued until the end of his life. Based on the study of some mostly unpublished key notes and records stored in the archive of Av. Isahakyan, the task of maximally diversified and full identification of the image of the main character of the novel, Caro, was highlighted in the article.

Keywords: recording, processing, worldview, ideal, patriot, romantic, national thinking.